

• *Utószó* •

•

•

•

• LÁTLAG MINDIG, ÉVEK EZRÉN IS •

Bencz Mihályról születésének 100. évfordulóján

Bencz Mihály olyan írói seregletéhez tartozik, akikhez igazán kegyetlen volt a történelem: szűkre szabta a számukra a befutható pályát, de lelküket feltöltötte szikrázó ambícióval. Szolgái, cselédei voltak a nagyvilágnak, de tanúságtevőként a sorsukról kellő őszinteséggel szólni nem adatott meg nekik. Ama nagy háború idején – vagy a közvetlenül megelőző években – született fiataloknak egyaránt kijárt a kisebbségi sors, a mindennemű másodrendűség, a frontszolgálat és az egzisztenciális bizonytalanság. Ők voltak azok, akiknek folyton bizonyítaniuk kellett, s ha bizonyítottak, azonnal föllángolt velük szemben a gyanú. Nem tudtak úgy jót cselekedni, hogy elfogadottakká váljanak, és nem tudtak úgy alkotni, hogy higgyenek nekik. Hatóság és hivatal fegyelmelte az életüket, talán innen eredt az a mély szenzibilitás, ahogyan az élet titkait fürkészték, és ahogyan a velük és a közösségükkel történeteket igyekeztek a műveikben megérteni. Szerettek volna a messzeségek végső határáig szállni az idővel, „mely soha nem áll meg”, de a Gyepsornán, a külvárosnál, a kaszálónál és a Holt-Tisza lapályánál messzebbre nem jutottak. Az iskola sem bátorította őket, így csak az maradt a számukra – az a fényesség –, amit útjukra szórtak az otthoni csillagok. A kishegyesi Csépe Imre (1914) pályája során volt kanász, kisébes, söprűkötő, kéményseprő, kubikos, könyvügynök és erdőőr, a nagybecskereki Galamb János (1919) konviktusi szolga, munkás és napszámos, a bócsai születésű Zákány Antal (1918) cukrász, vasúti pályamunkás és kőműves, majd könyvtáros, az óbecsei Komáromi József Sándor (1911) előbb a családi bórkereskedést vezette, majd hivatalnokként és könyvtárosként kereste meg a kenyerét, és az adai Laták István (1910) is volt könyvügynök, földmunkás, házaló borbély, szerkesztőségi adminisztrátor, korrektor és ugyancsak könyvtáros, a zentai Thurzó Lajos (1910) pedig szabóból lett újságíró. Bencz Mihály bátyja, a nála három évvel idősebb Bencz Boldizsár (1910) is hivatalnokként, majd cukorgyári bérelszámolóként teremtett magának egzisztenciát. A Bácskában és a Bánságban Bencz Mihály fölemelkedéstől és érvényesüléstől elzárt nemzedéke döbbsen rá először, hogy ezen a vidéken „költőnek, írónak lenni annyi, mint királynak lenni, sőt több, mert az olyan cím, amely magába foglalja az egyedülvalóság rangját is”. Az intézményes (hivatalos) irodalompoliti-

ka a kötelező pártelhivatottság idején (talán Laták István kivételével) mostohán bánt velük, a betűvetés műkedvelőinek tekintette őket, és ekként is mondott róluk ítéletet. Fél évszázad múltán is mindössze Csépe Imre „népiességéről” hangzott el néhány elismerő mondat.

Bencz Mihály 1913. szeptember 27-én született Bácsföldváron, és az életrajzi adatai szerint ifjúkori éveiben volt hordár, szobafestő, órás és ékszerész, de főleg napszámos, s amikor végre – a pályatársaihoz hasonlóan – íróként és költőként a hírlapok (az újvidéki *Reggeli Újság*, majd a *Magyar Szó*) közelébe került, olykor egy kicsit már élhetett az írásnak is. A krónikák szerint „költészetének témavilága a bensőséges családi élet, verseit formai műgond jellemzi”. Bori Imre irodalomtörténetében a „prózai jelenségek” sorában látta őt.¹ A *Vajdasági ég alatt* című antológiában (Újvidék, 1960) még helyet kapott, ezt követően azonban bezárult fölötte az ég. Amíg élt, jelen volt a délvidéki magyar irodalomban, ám amint meghalt, alakjával többé senki sem foglalkozott. S ha mégis, legfeljebb a bácsföldvári helyi emlékezet helyezte koszorút a sírjára.

Életéről és pályájáról a legtöbbet ő maga a *Magasok vándora* című önéletrajzi regényében árult el. Őszi költésű gyerekek nevezte önmagát, aki szelíd szótlanságával ámulta a világ csodáit, melyeket a Holt-Tisza, a Gyöngysziget, a korhadt fahíd és a szőlő mezsgyéje zárt magába, számára a gyermekkorában is ez volt az otthonos táj, melynek határain túlra „csak kuszált álmai sodorták néha”, és ez így maradt mindvégig, a felnőtt Bencz Mihály is csak a szülőfaluját érezte magára gombolhatónak. Akkor is a Holt-Tisza fölött fehéren csillanó sirályokat nézte, amikor a két sorstündér, „a hírnév és a boldogtalanság” lehajolt a kamasz fiúhoz. Első verseiben sajtó ifjúi szívvel „a halált boncolgatta, a halál utáni életet, és szüntelen eszébe ötlött, mi az, milyen, mennyi, s hogyan lehet ép ésszel megérteni, hogy meddig tart az örökkévalóság. Mi az örökkévaló? Talán a mértékletes életet élő ember? Vagy a jó talajban élő fa?” Úgy lebegett a lelke felett a kételkedés és a kétkedés, ahogy sirályok árnyéka megjelenik a Tisza felett. A sirályok azonban mást is megmutatnak az ifjú költőnek, amikor a röptük pályáját már a kék azúrban szemlélhette: „A tenger mindig mond valami új igazságot az

¹ Bori Imre: *A jugoszláviai magyar irodalom rövid története*. Harmadik, átdolgozott és bővített kiadás. Újvidék, 1993, Forum Könyvkiadó, 168.

embernek. A tétlenkedőt munkára serkenti, a kapzsit mérsékletre inti” – fogalmazta meg Bencz Mihály a maga életbölcseletének a lényegét.

1937-ben a versei alapján tehetségesnek vélt fiatalot az újvidéki *Reggeli Újság* meghívta munkatársnak, s egészen az 1943. május 30-ai bevonulásáig a napilap szerkesztőségében dolgozott. Írt verset, tárcát és riportot, és minden bizonnyal – sorstársaihoz hasonlóan – gyártotta a hírek végtelen sorát. Az ő visszaemlékező sorai váltak a ma már történelmi jelentőségű hírlap hiteles leírásává, a világháborút túlélők már nem tartották érdemesnek megörökíteni és megőrizni az emléket. „A széles, gyümölcsfákkal és virágokkal ékes udvar bal oldalának egész frontján húzódott az *Újság* épülete. A földszinten a nyomda, a szedőterem és a rotációs zakatolt, az emeleten volt a szerkesztőség és a kiadóhivatal.” Endrei főszerkesztő úrban pedig könnyű ráismerni Andree Dezső legendás alakjára, akiről a szépreményű ifjú azonnal megérezte, hogy „nagy, jóindulatú, egyenes jellem, az egyetlen archimédészi pontja annak a világnak, ahová most belép”. Sajtótörténeti tény, hogy a *Reggeli Újság* a harmincas évek elején a csőd szélén állt, és komoly vállalkozóknak kellett közbelépniük, hogy megmentse a főszerkesztőtől, ám a regényben a történetből mindössze annyi derült ki, hogy „Szilveszter táján – egy viharos ülés után – Endrei minden vagyonának betáblázásával megvette a lapot az elégedetlenségtől”. Mindösszesen ennyi a realitás az önéletrajzi ihletésű regényben a pályakezdését illetően. Bencz Mihály a roszakatag íróasztala mellett még csak híreket gyártott, amikor a sirályálmok már magukkal ragadták: fényes írói karriert álmódott magának, amely során a hírnév egészen Párizsig ragadja őt. Elbeszéléseiért, regényeiért a legismertebb laptulajdonosok állnak sorba, a francia filmipar pedig forgatókönyvet rendel tőle. A valóság ezzel szemben nyersebb és komorabb volt. 1980-ban, halála után tíz évvel, öccse, a festőművész Bencz Imre elmondta: csak a regényhős aratott osztatlan sikert, a való élet egészen más volt, merőben különbözött a regény cselekményétől, annál inkább, mert Bencz Mihálynak a sikerből és az ünneplésből „csak morzsányi jutott”.²

A regény azonban alkalmasnak bizonyult a belső vívódások feltárására és leleplezésére is. Az ifjú Véri Barna magára maradt tapasztalatlan-

² Laboda Gábor: A magasok vándora. Bencz Mihály emlékezete. *Magyar Szó*, 1980. május 21. 12.

ságában láthatóan nem tud mit kezdeni az első ölelések gyönyörével, a pénzkeresés gondjaival és a baráti kapcsolatok bizonytalan őszinteségével sem. Élete, sorsa és pályája igazi nagy és gyötrelmes kérdései azonban a képzettségével, az iskoláival kapcsolatban fölmerült kételyei voltak. Az ő nemzedéke volt az első, amely az új délszláv állam iskolapolitikája folytán komolyabb képzettség nélkül indult az életbe. A hírnév falait ostromolva Véri Barna kevésnek érezte az általános iskolai bizonyítványát. Bár a pályakezdő újságíró Endrei főszerkesztő szájába adja a mondatot, miszerint: ne búsuljon, „a tehetség többet ér az iskolánál”, valójában minden lelki gyötrelmének az alapját a megfelelés hiánya feletti rémülete okozta. „Iskola. Képzettség. Papír-ész. Ó, milyen boldogok azok, akiknek papíron is megvan az eszük! Bármely percben elővehetik, mint valami személyazonossági igazolványt. Tessék, kérem! Okos ember vagyok: Íme, az eszem! ... Ő megfeszülhet, koponyaműtétet kell végeztetnie, hogy bebizonyítsa, kicsit ő is tud, kicsit ő is okos ember. Kérem, nekem is van eszem, csak éppen passzusom nincs erről.” Valóságban az önképzésnek a kényszere és az ismeretekhez vezető rögös út szervezte nemzedékké Bencz Mihály korosztályának azt a táborát, amelyik az 1920-as években a bácskai és bánási falvakból az érvényesülés útján elindult.

Ilyen tekintetben érthető, hogy verseire is a töprengés, a tépelődés és a kételkedés volt a jellemző. Bencz Mihály élete során két kötetbe gyűjtötte lírai alkotásait, és a *Mielőtt meghalok* (1936), valamint a *Hárfázúgás* (1960) költeményei elárulják, hogy csak az otthoni táj kellékei és jelenségei között érezte jól magát. A gyermekkor vidékén nem a kor és nem az idő határozta meg a valóságot, hanem a lélek belső élményei: a jóság, a hűség, a szeretet és az összetartozás: „Könnyesen, halkan lehajolsz / A rögre, mint ki hódol, / Nagy munkán-fáradt, szunnyadó / Szülőnek kezecskét csókol” – írta az *Elpihenő búzaföldek* című versében. És mint a toronyóra mutatója, ő is körbejárja a meghódított láthatárt, otthona bűvös köréből azonban nem lép ki. Vagy ha mégis, azonnal rátör az ismeretlentől való félelem. Csak a szülőfalutól távol, csak az idegen vidékek homályában merülnek föl a bölceleti kérdések: „Ki nyugtat, csitít engem el, / Kit ezredévek vernek?” (*Rémlátás*), és vajon örök-e az élet?, „hihetem-e, hogy örök?” (*Mindig előre*).³ Bencz Mihályt, a költőt csak vacogó városi magányában kísértik meg a létfilozófiai kérdések, a jól ismert falu számára maga a törvény, maga a bizonyosság:

•

*Arany csorgott már a Napról mezeinkre;
Arany-táblák csengik életünk dalát,
aranszínű cipók nevetnek szemünkre,
mert megterítette nekünk asztalát
Bácska földje megint.*

*Bácska, áldón tekint
Rád, a Te világod!...*

(Mégis beérett a kalász)

Bencz Mihályra és nemzedéke valamennyi tagjára jellemző, hogy soha nem tudta magában feloldani az otthon és a nagyvilág kettősségét, és ha útra kelt – ők mindig útra keltek –, hatalmába kerítette a szorongás, a félelem. A „magasok vándora”, Véri Barna a városból hazatekintve, a városi világ idegenségében „élesen látta maga előtt a falut, a földet és népét, amelytől elindult. Befogadják-e itt egyszer maradéktalanul? Ha soha, és őt csak elmossa jobbik énjétől, a múlttól a Jelen formáló sodra, akkor biztos, hogy a társadalom hontalanjai közé zuhan ő is, és az útszélien vész el, mielőtt még felére jutna annak az útnak, amelyen sokkal könnyebben járnak azok, akiket nem húznak lefelé az ősi szálak, akiknek útját nem lesik büszkén és szívszorongva ezek, és akikben az élet- és kenyérharc mellett, nem dül még külön a maguk háborúja is”⁴. A kételkedés, a szorongás Bencz Mihály lírájában is hangot kap:

*Megmaradok-e, ha már elmentem,
Ahogy nem élek most senkiben?
Kik otthont kaptak az én szívemben
Lim-lomként dobnak-e semmibe?*

(Mesélj, Újvidék)

³ Bencz Mihály: *Hárfazúgás. Versek*. Újvidék, 1960, Forum Könyvkiadó, 109 p.

⁴ Bencz Mihály: *Magasok vándora. Regény*. Újvidék, 1965, Forum Könyvkiadó, 142.

Nem véletlen tehát, hogy az idősebb Bencz, Boldizsár *Gyöngysziget*, Csépe Imre *Tarisznyások*, *A hintázó Krisztus*, a *Mirtuszirom a Tiszán* és Laták István *Nehéz évek* című elbeszélését tájirodalmunk legszebb alkotásai közt tarthatjuk számon, elevenségükben, drámai hangszerele-
sükben és sajátos atmoszférájukban méltó párjai Papp Dániel, Gozsdu Elek, Herceg János és Majtényi Mihály novelláinak.

A nálunk honos irodalomtörténet-írástól távol áll a filológia tisztelete. Mifelénk az életrajzi tisztánlátás a történelem megismerésének a „veszélyével” fenyeget, ezért évtizedeken át nem tekintették az irodalmi mű szerves – vagy csak mögöttes, de mindenképpen meghatározó – részének. Az alkotói életpálya és az életmű között nem volt átjárhatóság. A hivatalosan elismert műközpontú szemlélet érvényesülésekor végrehajtott „dekonstruálás” vagy „dekonstrukciós eljárás” megfosztotta a műalkotást a maga eleven közegétől, szerkezetként kezelte azt, aminek a mélyén maga az élet lüktetett. Kényelmes eljárás volt ez, mert így nem kellett szembesülni az emberi sorshelyzetek mélyén rejlő történeti kérdésekkel. E meggyőződés és eljárás következménye az lett, hogy mindmáig nincs olyan irodalmi (történeti) intézményünk, amely helyet biztosítana a föltárható, a kutatható írói, művészi és tudósi hagyatéknak. Nincs otthona a filológiai ismereteknek. Az erdélyi, a felvidéki és a kárpátaljai törekvésektől eltérően nálunk még mindig nincs értéke és nincs becsülete az életpálya dokumentumainak – ezért van, hogy az elmúlt évtizedekben nálunk már monográfiák sem születtek. Nem születtek, mert nem áll a rendelkezésünkre, nem gyűjtöttük össze és nem őriztük meg az emlékezés forrásait.

Irodalmi (és történeti) intézmény hiányában csak a családi hagyatékban őrzött emlékek és dokumentumok alapján állt össze a Bencz Mihály születésének századik évfordulóján megjelenő *Fehér sirály a Gyöngysziget felett* című kötet. Jószerével az első kísérlet ez a filológia rangjának és tekintélyének a visszaszerzésére. Csak egy jelzés, hogy érdemes lenne végre elismerni a tények elvitathatatlan hatalmát és erejét. Bencz Arsenović Gabriella, a költő lánya, az írói hagyaték ápolója úgy döntött, hogy végre közkinccsé teszi a lappangó hagyaték

•

közlésre érdemes részét, mindazt, ami a Bencz Mihály életművének tartozéka ugyan, de töredék mivoltából eredően csak járulékos része, kiegészítője lehet a befejezett műnek. Hovatovább mint örökös és mint tanú vállalta a család történetének a megírását is, ami – tekintve, hogy az emlékirás megújulásának korát éljük – más vonatkozásban is tiszteletet érdemel. Napjainkban ugyanis beérett a felismerés, hogy az egyéni sorsok, az értelmiségi élettörténetek szorosan összefüggnek a közösség sorsának alakulásával. Ezért oly kivételes és sikeres a Vajdasági Magyar Művelődési Intézet gondozásában megjelent *Egyén és közösség* című, terjedelmes tanulmánykötet is. A maguk elszórtóságából kiemelve levelek, vers- és prózatöredékek, újsággözzlemények és baráti méltatások „szerveződnek” a megjelent és lezártnak tekintett művek köré jelezve, hogy az írói-művészi pálya története minden esetben árnyaltabb és gazdagabb, mint a nyilvánosságnak szánt publikáció. Az emberi élet és a pálya a szellemiség, a szellemi tartalom kimunkálója, ami a maga egészében éghajlata a művészi alkotásnak. Róla leválasztani a művet felér egy merénylettel. A forráskutatás és a forrásföltárás klasszikus értelemben a tudományos munka első és legfontosabb alapfeltétele, a hivatkozás lehetősége pedig a felelősségre figyelmezteti a kutatót. Érdemes ezt mérlegelni, amikor történetírásunk megújulásának a lehetőségét kutatjuk.

Mák Ferenc

•

BENCZ MIHÁLY KÖNYVBEN KIADOTT MŰVEI

Bencz Mihály: *Mielőtt meghalok. Versek.* Novi Sad, [1936], Urania štamparski zavod, 42 p.

Bencz Mihály: *Hárfazúgás. Versek.* Újvidék, 1960, Forum Könyvkiadó, 109 p.

Bencz Mihály: *Magasok vándora. Regény.* Újvidék, 1965, Forum Könyvkiadó, 232 p.

Bencz Mihály: *Muzsikáló ezüsthúr – ökörnyal.* Budapest, 2005, Timp Kiadó, 80 p.